

ÖNÉLETRAJZOK

Irta: NEUFELD BÉLA

Hat évvel ezelőtt az életrajz kultuszáról írtam e helyütt. (1930. december). Ma az önéletrajz kultuszáról irhatnánk hasonló joggal. Nem lehet holmi esetlegesség, hogy napjainkban az élet és önéletrajzok műfaja divatossá vált. Divat? Kétségkívül, a divat, mint időszerű korkifejezés, mint hallgatólagosan kötelező vagy utánzásraméltó nyilvánulás bizonyos fokig az irodalom területén is érvényesül. De itt a divatot megfosztjuk attól a szeszély vagy hóbortszerű mellékizétől, mely hozzá tapad, s a divat szociológiájának hangsúlyozásával magasabb fokra emeljük. Bizonyos értelemben Simmel társadalomlélektani szemléletében értelmezzük a divat tüneményét, tehát az esetlegességen túl valamely törvényszerűséget keresünk benne. A látszólag esetleges mögött rejtettebb értelmet, felelemzésre váró társadalmi meghatározottságot. A „divatoságnak“, az utánzásra valóknak ezt a szerepét ne becsüljük le. A szociológus *Tarde*, az alapvető társadalmi tüneményt, amelyre rendszerét építi, az utánzás tényében véli felismerni; s ha ez a felfogás tulló is a célon, *egy* fontos társadalomlélektani tényező szerepére figyelmeztet. Konkrétebben szólva, tehát azt mondhatók: a divat ténye az élet és önéletrajz művelésében abban jut kifejezésre, hogy az utánzás automatikus erejénél fogva egyre számosabbakat „fertőz meg“. De ezzel csak a felületet érintenők. A kérdés magva: mi váltotta ki ezt a sajátos divatot? Minő egyén- és társadalomlélektani hatóerők dolgoznak mögötte? Nem kételkedünk abban, hogy az önéletrajzok elterjedő kultusza tényleg „divatos“ is, abban az utánzásjellegű, félig-meddig automatikus értelemben, amelyre előbb utaltunk. De ezen túl, ahogy ezt már az önéletrajz kultuszánál régebben kifejtettük, mélyebb célszavak is hatnak. Itt csupán utalunk erre. Mindenekelőtt állapítsuk meg, hogy az életrajz és önéletrajz kultuszában szinte „divatszerűen“ részes a pszichoanalízis felszabadító és megtermékenyítő tanítása.

Ez a tanítás, amely új felismerésekre vezet az egyént s magatartásainak, egyéni élettörténetének rejtettebb rugóira világít rá, mély ösztönzéseket adott az alkotó művészeknek is, hogy önmagában és másokban ezt a „magasabb“ értelmet, a szinte jelképes sűrűsödött egyéni életjelentést felismerje. A nietzschei kérdés, „was steckt dahinten“, mi van a dolgok és jelenségek külső arculata mögött, a pszichoanalízis feltárásaiban konkrét kutató és megismerési formát kapott. Így az író, a művész, akinek számára az új lélektani elemzés és emberlátás rendkívüli gazdag anyagot és új értelmezési lehetőségeket közvetít, mohón nyúlt utána. Alig találunk életrajzot napjainkban, amelyen ne éreznők a pszichoanalízis serkentő, új szemlélettel és távlatokkal felgazdagodott hatását. Ahogy az életrajz, ugyanúgy az önéletrajz-írás is termékeny ösztönzést kapott a freudi tanítástól. Igaz, mi sem nehezebb, mint önmagunkat elemezni, — elfogulatlan klinikai tárgyilagossággal, — de, ha ez csak tökéletlenül sikerül is, maga az ösztönzés korunkban érezhetően ható s a művész, az alkotó ember vonhatja ki alóla a legkevésbé magát. Ez az önmegismerésre irányuló tudatos vagy fél-tudatos törekvés kétségtelenül belejátszik az önéletrajzok mai kultuszába. És még egyebet is kifejez: az író nemcsak tudásban gyarapodott, léleklátása szempontjaiban, hanem azonkívül belső felszabadultságában is. A pszichoanalízis nemcsak tanított, *de nevelt* is. Akik megismerik, nemcsak új ismerettel gazdagodtak, hanem bizonyos új, minőségileg megváltozott szemlélettel. Valósággal érzületileg is formálódtak, amennyiben a tanítást elfogadták. Egyénlélektanilag fontos szerepe lehet ennek a kettős

hatásnak: az író többet képes meglátni önmagában, olyat is, aminőt előbb talán meg sem látott volna, s mi több, önmegismeréseit képes felszabadultabban kifejezni. Hány életrajz került az utóbbi időben kezünkbe, ahol az író szószerint írja, hogy az átélt eseményeket, vagy jelenségeket a pszichoanalízis tükrében ma így és így látja, értelmezi. Ine a kettős hatás: az író meglát előbb még rejtett dolgokat, s új tudását önevelően ki is fejezi. Valahogy az önéletrajz mélyén — mint egyénlélektani megnyilvánulásban — a megvallás, a „gyónás“ szüksége, az önmagával való szembenézés és leszámolás be nem vallott törekvése jut kifejezésre. És ezt a megállapítást nem csupán a jelen pszichoanalízissel megtermékenyült írójára alkalmaznók, hanem általában minden idők önéletrajzírójára. Ezzel talán nem is mondunk újat. A légüres térben elmélkedő hajlana a feltevésre, hogy az önéletrajz egy élet utolsó fejezete, amikor pontot teszünk minden után. Utolsó visszatekintés, összegezés és leszámolás. Nem így van. Meglepően arra a felfedezésre jut az érdeklődő, hogy szinte valamennyi önéletrajz — már a múltban is, a pszichoanalízis korszaka előtt — írója élete derekán látott napvilágot. Vegyük sorba: *Goethe: Wilhelm Meister-je*, *G. Keller: Der Grüne Heinrichja*, *Rousseau: Confessions*, *Strindberg: Die Beichte eines Toren*, stb. valamennyi önéletrajz írójának javakorában jelent meg, s nem a „kapuzáraskor“. Első pillanatra meglepő és elgondolkasztató. Vegyük most sorra a kortársak önéletrajzát s ugyanezt találjuk. *Kassák: Egy ember élete*, *Márai: Egy polgár vallomásai*, *Zsolt Béla: Villámcsapás* (hogy a magyar szerzőknél maradjunk) hasonlóan mind az élet derekán íródtak. A legfrissebb önéletrajz *Ernst Weiss* nagy regénye (*Der Arme Verschwender*. Querido-Verlag, 1936.) szintén a javakorabeli író munkája. Anélkül, hogy kényszerítő erejű bizonyítékaink volnának, ebben a sajátos egyezésben, amely a múlt és jelen életrajzíróira egyaránt jellemző, egy közös okot vélünk felfedezni. Az a benyomásunk, hogy az író önéletrajzával önmagán segít, s a lelki tehermentesítés valósággal előfeltétele, a későbbi alkotó munkának. Ez talán meglepően hangzik, de közelebbről vizsgálva kevésbé az. Ismeretes, hogy az egyszerű gyónás vagy önmagát „kibeszélés“ milyen feszültségoldó lehet, nem is szólva a pszichoanalitikus kezelés mélyreásásáról és felszabadító hatásáról. Ha olvassuk gondosan ezeket az önéletrajzokat, lépten-nyomon olyan vallomásokra bukkanunk, amelyeknek feltárása és kimondása az íróra nyilvánvalóan az önfelszabadítás erejével hathatott. A zavaró élményt — a traumát — így mossa ki a lelki emlékezés redőiből annak megvallása. Erről az ösztönös ön-lelkikezelésről sejtésük volt már a régieknek is. Goethénél nem egyszer akadunk hasonló kijelentésekre. Goethe, akit még ma is sokan az olymposzi kiegyenlítettség és lelki egyensúly kiválasztottjának tartanak, elmondja vallomásaiban fiatal éveinek lelki zavarokra valló neurótikus tüneteit, (*Dichtung und Wahrheit*) s más helyütt magasztalja a nyílt vallomás jótékony, feszültségoldó hatását. És vajjon az izzig-vérig neurótikus Rousseau-nál mi szerepe lehetett a közzismert *Confessions* megírásának, amelyben kiméletlen önleplezéssel, — hogy Heine már egyenesen képzelődésnek minősíti — tárta fel magát? Hogy Strindberg élettörténete mennyire a neurózis jegyében állt — arra elég utalni. Sorba vehetnők a maikat is, kevés kivétellel itt is, ott is neurótikus nyilvánulásokra bukkanunk. Márai önéletrajzában fesztelen nyíltsággal említi saját neurózisát. De hiba volna azt a látszafot keltetni, mintha a neurótikus alkat határozná meg egyedül az életrajzok keletkezését. Általánosságban úgy fogalmazhatnánk tételünket, hogy a múlt lelki élményeivel megbirkózni nem tudó művész, az önéletrajz

vallomásával menti át vagy kísérli átmenteni magát az egyensúlyosabb lelki mezőnyökre, s ezzel a belső felszabadítással biztosítja alakító erejének akadálytalanabb kifejlését. Mert csodálatosképpen számos írónál önéletrajza megírása után mutatkozik meg legérettebben teremtő készsége; meggyőzően éppen Goethénél.

Ami a lelki kutató számára ezekben az életrajzokban szembeszökő és egyben izgalmasan érdekes, az az egyéni életek sajátos, tipikus jellegzetessége. És ez a jellegzetesség egyhangúságában is megdöbbentő. Egy nagyon sajátos, fájdalmas és nyugtalanítóan visszatérő eszmélés kíséri az önéletrajzok olvasását: a gyermek panaszja, fájdalma, elveszettsége. A felnőtt, az író elmondja gyermekségi multját s ez a mult szinte kivétel nélkül — nemcsak a mai életrajzoknál, hanem az idézett klasszikusoknál is — szomorú csalódottságával, kinjaival és válságaival hat ráánk. Legyen proletárlétről szó vagy jól ellátott polgári sorsról, a motívumok egyre visszatérők. A proletárgyermeknek meg van a maga különös, megkülönböztető élményvilága, — s erről Kassáknál hallunk felügyeltető részleteket — amely konkrét élményanyagában elűtő a gondtalanságban felnőtt polgári gyermek élménytörténetétől. De valami kínos megértetlenség és elveszettség fátyolozza be mindkétféle gyermekesség multját. Hogy konkrété érzékeltessék, hadd utaljak *E. Weiss* már említett nagyszabású önéletrajzi regényére. Az író (a gyermek) apja híres szemésztanár, reális érzékű, fölényes, a magasban trónoló „orvosprimadonna“, aki gyermeke szertelen rajongó csodálatát nem veszi észre s ha eszméli, gúnyos, cinikus módján hűti le. A gyermek gyöngédségi megnyilvánulásait félreérti s a gyermek ott kapja a legérzékenyebb sebeket, ahol éppen a viszonzást reméli. Egyoldalú gyöngédség ez, s ebben a fojtott légkörben nő fel a gyermek. És mikor a pályaválasztás időszerevé válik, az apai tekintély gáncsolja el, amikor kedvesét, az egyszerű szolgálólányt feleségül veszi, az apja mutat ajtót neki, amikor a háború kitör, az apa kényszeríti csendes erkölcsi terrorral bele, — holott a gyermekember mély embersége lázong és tiltakozik, — ugyanakkor a magas rangú, „hazafias“ orvos, az apa, előkelő szülők gyermekeinek mesterségesen trachomát idéz elő, jó pénzért, hogy azokat a katonai szolgálattól mentesítse! — és amikor a fiu megsebesül s a szülői házzal ismét megbékül, órá háru az egész család eltartásának gondja, stb. A nagy realitással megírt önéletrajz megisméltlődő változatokban jeleníti meg a gyermek, a serdülő, a férfi konfliktusait a családi környezettel, amely mindig és mindenütt érvényesíteni akarja a maga fennsőbbégi jogait, kialakult polgári ítéleteit és előítéleteit a maga utjait kereső gyermekkel szemben. Ha a gyermek ebben a harcban enged s alárendeli magát, önmagával kerül ellentmondásba, ha szakít a környezettel, ismét csak konfliktust idéz fel. *E. Weiss* regénye — minden pátozshiján — fájó élességgel vetíti elénk megannyi reális változatban a polgári lét gyermekének többé-kevésbé tipikus élménytörténetét. Ennek a polgári élethelyzetnek akárhány konfliktusos részletét idézi fel *Zsolt Béla* életrajzi vallomása, (*Villámcsapás*), amely kiválóan két tipikus történés lelki visszahatására vet világot. Az egyik esetleges ugyan, de mégis tipikusnak mondható, amidőn a gyermek mostohaszülőt kap, a másik, szinte élettani jellegű, amidőn új testvért kap a gyermek. Azokat a sokszor neurótikusba csapó magatartásokat, melyeket e változások kiváltanak, a legritkább esetben ismerik fel a szülők s *Zsolt* írása fájdalmasan árnyalja e tipikus helyzetek visszahatásait a gyermeki lélekben.

Azt kell hinnünk, hogy a megirigvelt polgári lét gyermeke semmivel sem él boldogabb gyermekkort, mint szegénysorsú gyermektársa.

Amíg a szegény gyermek — s itt Kassákra gondolunk — küzd a szegénység, a magárahagyottság, a nélkülözö gyermekorsó élményeivel, az összezsufolt, egészségtelen, ingerült családi élet mérgező légkörében, mely olykor megfojtja, olykor meg megedzi és lázadó, felszabadító cselekvőségre neveli; addig a polgári jólét gyermeke az agyonneveltség, a merev családi tekintély és sokszor a kifelé leplezett családi egyenetlenségek sorvasztó légkörében növekedik fel. Csak olvasni kell ezeket az önéletrajzokat — derűs, vidám gyermekség nem mosolyog ránk. Hol a szeretetlenség, hol a szeretés túltengése okoz lelki károkat, hol a bőség ernyeszt el, hol a szűkösség ver le; ijesztő gyermekorsók jelenednek elénk. Hogy a kis lelkibetegek a gyermek neurótikusok közül számosabban kerülnek ki a polgári családokból, az tudott dolog. Viszont, szegények gyermekei aligha mehetnek analízisba.. De vannak lélektani dokumentumaink, melyek megdöbbenő igazsággal tanúsítják a szegény gyermek társadalmi létének lélekölő hatását.

Az irigyelt, visszavágyott gyermekmult legtöbbször csak a képzeletben az. Amit a képzelet játéka megenyhít, azt az alkotó művész egészségesebben és radikálisabban az önéletrajz önfelszabadító vallomásaival viszi véghez. Talán ez legmélyebb, legszemélyesebb funkciója.

HEINRICH HEINE: NÉMETORSZÁG

Átköltötte: FALUDY GYÖRGY

„Szép vagy, nemes hölgy — szóltam, ránevetve —
„látom: tested Vénusszal osztozott
a bájakon. Szájad vörös cseresznye,
s a lábaid, mint antik oszlopok;

ringó csipődtől minden szent askéta
megtébolyulna: — ám felelj nekem:
hogyan kerültél e magános sétat-
uton, ily későn, épp szembe velem?

Hideg szél fú. Az óra mindjárt éjjelt
fog verni. Ágyad biztosan meleg.
Ha nem volnék indiszkrét: mennyi pénzért
méred nekem királyi testedet?”

„Tévedsz, Henrik“ — felelt ő, mosolyogva —
„én nem vagyok amolyan könnyű lány;
és máskülönben is már vén csorosziya
lettem, s túl ifjú vágyak viharán

lesem a lassú századok múltását.
Egykor még márványsíma testemen
harcok, tűzvészek, áradások ásták
e sok barázdát, s minden reggelen

arcomat egyre ráncosabbnak látom,
hajam megőszült és mellem konya, —
Nagy Károly volt az én apám, barátom,
s én volnék Hamburg istenasszonya.